

Ugye (nem) utókérdés?

Molnár Cecília Sarolta

molnar.cecilia@nytud.mta.hu

Sok mindenért tartozom Kálmán Lászlónak köszönettel. Talán a legfontosabb az, hogy megtanított kételkedni az elméleti általánosításokban, és tisztelni a nyelvi adatoknak az elméleteket mindig meghaladó sokféleségét, változatosságát.

1. Bevezetés

Az *ugye* partikuláról már sokan írtak, nem tartozik a felfedezetlen jelenségek körébe. A kialakulásának a története világos: az *úgy (van)-e* kérdő tagmondat redukálódott és grammatikalizálódott, így lett belőle *ugye*. A mai nyelvben eldöntendő kérdő és kijelentő mondatokban gyakran fordul elő. Arról már kisebb az egyetértés a szakirodalomban, hogy mit is fejez ki ez az elem. Az talán az alábbi példákból is látszik, hogy elég sokféle módon lehet használni az *ugyé-t* a kérdő aktusokat megvalósító mondatokban:¹

(1) A: És számolni, hát számolni azt meg tudni kell. (B7313)

T: **Ugye, hogy tudni kell?**

A: Nagyon kell, ...

(2) T: **Ott magyarul beszéltek, ugye?** (B7402)

A: Hát ott magyarul beszéltünk, de az első-második osztályban németül tanultunk,...

(3) T: **Akkor ugye nem, nem érezte magát ilyen veszélyben, ugye? (...)** (B7307)

A: [nevetve:] Nem, nem. Ilyenre nem.

(4) T: **Ugye akkor hol dolgozott az édesapja?** (B7404)

A: Malomszerelő Vállalatnál dolgozott.

Ebben a tanulmányban az *ugye* partikula kérdő aktusokat megvalósító használatait vizsgálom. Fő kérdésem, hogy milyen szintaktikai és szemantikai/pragmatikai tulajdonságokban hasonlítanak az *ugyé-t* tartalmazó, kérdő aktust megvalósító mondatok az angol utókérdéses konstrukciókhoz (*tag question*; a továbbiakban *UKK*), illetve milyen tulajdonságokban térnek el tőlük. Megállapításaimat a BUSZI-2 korpuszban található 239 *ugyé-t* tartalmazó, Sadock (1974) tesztsjei alapján kérdő aktust is megvalósító megnyilatkozás (bővebben I. alább) vizsgálatával támasztom alá. Vizsgálatom elméleti hozadéka az lehet, hogy amennyiben megállapítható, hogy a

¹ A példák a BUSZI-2 korpusz irányított beszélgetéseiből származnak; írásmódjukban nem a lejegyzett változatot, hanem a magyar helyesírást követem. Az „A” az adatközlőt, a „T” pedig a terepmunkást rövidíti. A nyelvi adatok mellett mindig feltüntettem az interjú számát, amelyben az szerepel.

vizsgált *ugyé*-t tartalmazó konstrukciók az UKK-k minden (vagy legalább legtöbb) formai és jelentéstani/használati tulajdonságával rendelkeznek, akkor ezek diskurzus-szemantikai leírását is az UKK-k elemzése alapján képzelhetjük el.²

A továbbiakban a tanulmány 2. részében röviden áttekintem az *ugye* partikula kérdő aktust megvalósító használataival kapcsolatos korábbi szakirodalmi megállapításokat. Ezután a 3. részben rátérek az angol UKK-k lehetséges rendszerezésére Reese (2007) disszertációja alapján. Majd a 4. részben azt vizsgálom meg, hogy az angol UKK-kkal kapcsolatosan tett szakirodalmi megállapítások igazak-e az *ugyé*-t tartalmazó kérdő mondatokra a BUSZI-2 korpusz adatai alapján. Végül az 5. részben összefoglalom megállapításaimat.

2. Mit tudunk az *ugye* kérdő aktust megvalósító használatairól?

Ebben a részben röviden összefoglalom, hogy az eddigi kutatások milyen megállapításokat tettek az *ugye* partikula mondattani viselkedésével és használatával kapcsolatosan. A fejezet első részében a magyar leíró nyelvtanokat tekintem át; a második részben pedig a diskurzuspartikulára vonatkozó, elsősorban szemantikai-pragmatikai célú kutatások eredményeit összegzem. A megállapítások és eredmények bemutatására törekszem, itt nem célom azok részletekbe menő értékelése.

2.1. Etimológia és leíró nyelvtanok

A TESZ. (Benkő, 1967) szerint az *ugye* első fennmaradt írásos nyoma 1585-ből való. Eredetileg összetett szó, amely az 'igen, valóban' jelentésű *úgy* módosítószóból³ és az *-e* kérdőszóból keletkezett olyan kérdő mondatokban, amelyekben a beszélő egy állítás helyességének jóváhagyását, az abba való beleegyezés megerősítését várta. A TESZ. szerint tehát eredetileg csak kérdő mondatokban szerepelhetett, majd „a kérdő hanglejtés fokozatos csökkenésével vált nyomatékosító módosítószóvá, majd jelentés nélküli tölteléksszóvá” (Benkő, 1967: 1027). A TESZ. így fogalmazza meg azt, hogy az *ugye* ma sokkal kiterjedtebben, szélesebb körben használható, mint korábban. Az alább bemutatandó korpuszvizsgálatból azonban az nem támasztható alá, hogy az *ugye* teljesen tetszőleges környezetekben lenne használható „jelentés nélküli tölteléksszóként”. Látni fogjuk, hogy használatának vannak szintaktikai, szemantikai és pragmatikai megszorításai is.

Kenesei, Vago, és Fenyvesi (1998) leíró nyelvtana az *ugyé*-t tartalmazó mondatokat elfogult, nem semleges kérdéseknek tartja (*leading questions*⁴). Ezek válaszul egyetértést, megerősítést várnak a beszélgetőpartnertől. Leírásuk szerint az *ugye* a mondat bármely pozíciójában megjelenhet – függetlenül attól, hogy az állító vagy tagadott (Kenesei, Vago és Fenyvesi 1998). Kiemelik, hogy az elfogult eldöntendő kérdésnek az *ugye* partikulán túlmenően nincs semmilyen, a neutrális kérdésektől eltérő formai jellemzője, viszont a mondatban nem

² Ebben a tanulmányban az *ugye* partikula kijelentő mondati és felszólító igealakot tartalmazó használataival nem foglalkozom, jóllehet a BUSZI-2 irányított beszélgetéseiben ilyen példák is szép számmal szerepelnek. Azt további vizsgálat feladata lesz eldönteni, hogy ezek a különbözőnek látszó használatok kezelhetőek-e egységesen mondatípusok, a szemantika és a diskurzus (beszédaktusok) szintjén.

³ A TESZ. használja ezt a leíró nyelvtani kategóriát.

⁴ A szerzők a kérdő (*interrogative*) mondatípusba tartozó formákat (*yes-no*, azaz eldöntendő és *question word*, azaz kérdőszós) kérdéseknek, azaz *question*-nek nevezik. E terminussal utalnak mind a mondatok formájára, mind pedig az általuk alapesetben kifejezett jelentése is.

jelenhet meg egyidejűleg az *ugye* és az *-e* kérdő partikula. Utóbbi disztribúciós jellegzetessége miatt többen a mondat kérdő voltát jelző partikulának tartották (l. pl. H. Molnár, 1968; Kugler, 1998).

Keszler (2000) leíró nyelvtanában a viszonyszók, azon belül is a partikulák szófajába sorolja az *ügyé-t*. A partikulák fajtáin belül az *ugye* a modális alapérték jelölői között szerepel. Ezek funkciója, hogy „a mondatban jelöljék a beszélői viszony alapvető kategóriáit: a beszélő tudni szeretné, hogy valami fennáll-e (...)” (Keszler, 2000:277). E leírás szerint modális alapértéket jelöl az eldöntendő kérdések esetében az intonáció, illetve az *-e* kérdő partikula. „Hasonló szerepet töltenek be a *vajon*, *ugye* partikulák” (Keszler, 2000:278). A leírás röviden kitér az *ugye* partikula pontosabb szerepére is: „az *ugye* rendszerint utókérdésben is előfordul. Az utókérdésre az jellemző, hogy az előtte álló, kijelentő tartalmú és intonációs szerkezetű tagmondatot lényegében »utólag« modalizálja, módosítja a beszélői attitűd szempontjából. Ezzel társalgásszervező szerepet tölt be...” (Keszler, 2000:278). Az, hogy az *-e*, a *vajon* és az *ugye* hasonló szerepet töltenek be, magyarázhatná azt a tényt, hogy nem fordulhatnak együtt elő (pontosabban: az *ugye* sem az *-e*-vel, sem a *vajon*-nal nem fordulhat elő együtt; az *-e* azonban előfordulhat együtt a *vajon*-nal). A „hasonló szerep” azonban nem jelent azonos funkciót: az *ügyé-t*, az *-e-t* és a *vajon-t* tartalmazó kérdések nem feltétlenül cserélhetőek fel egymással egy adott kontextusban. Itt tehát a leírás valami lényegi különbségről nem ad számot.

Kálmán (2001) leíró mondatana külön fejezetben foglalkozik a kérdésekkel (Kálmán, 2001:98–135),⁵ az *ügyé-t* tartalmazó mondatokról azonban nem ejt szót. Ennek az lehet az oka, hogy ezek az itt alkalmazott definíció szerint nem is „kérdések”. A fejezet szerzője kérdésnek azt a mondatot tekinti, amelybe a *vajon* szó behelyezhető (Kálmán, 2001:98). Eldöntendő kérdésnek pedig azt tekinti, amire formailag lehetséges *nem*-mel válaszolni (Kálmán, 2001:99).⁶ A *vajon*-teszt alapján az *ügyé-t* tartalmazó mondatok nem tekinthetők kérdéseknek, ugyanis a *vajon* és az *ugye* nem szerepelhet egy mondatban (5a). Ezek után talán meglepő, hogy az eldöntendő kérdések tesztjén azért átmennek az *ügyé-s* mondatok. Vannak ugyan olyan esetek, amikor ezekre direkt negatív válasz, amely nem tartalmazza az elutasítás magyarázatát, kooperatív beszélőt feltételezve nem adható (5b) (l. még a 3.2. részt), de formailag a tagadott *ügyé-s* mondatra lehet *nem*-mel válaszolni; ilyenre a korpuszban is találunk példát (5c).

- (5) a. *Vajon ott magyarul beszéltek, ugye?
b. A: Ott magyarul beszéltek, ugye?
B: #Nem.
B': Nem, ott már nem magyarul beszéltünk, hanem németül.
c. T: És ugye nem volt azért az olyan borzasztó? (B7514)
A: Nem. / *Igen. / De.

⁵ A „kérdések” kifejezést az idézett fejezet használja; ott elsősorban formai sajátosságokról esik szó, tehát az általam használt terminológia szerint „kérdő mondatok”-ról van szó. (A „kérdés” terminust én igyekszem szemantikai és pragmatikai értelemben használni. Bár el kell ismerni, hogy a terminológiai különbségtételben igen nehéz következetesnek maradni a terminusok hasonlósága miatt.)

⁶ Arról, hogy milyen típusú eldöntendő kérdésekre nem lehet sikeresen *nem*-mel (vagy *igen*-nel) felelni l. még Kiefer (1980)-at.

Kálmán (2001) *kérdésekről* beszél; ez alatt valószínűleg egy konstrukciótypust, azaz forma–jelentés párt ért. Formai kritériumként a *vajon*-tesztet és a „*nem* mint válasz”-tesztet adja meg. A tesztek alapján az *ügyé*-t tartalmazó – kérdő beszédaktust kifejező – mondatok kétarcúak: a *vajon*-teszten egyértelműen elbuknak, de a „*nem* mint válasz”-teszten átmennek. Arra, hogy a mondattypusukat (azaz a formájukat tekintve) nem kérdők az *ügyé*-s mondatok, más tesztek is mutatnak (l. a 2.2. és a 4.2.2. részt). Szemantikai/pragmatikai szempontból azonban bonyolultabb a helyzet: látni fogjuk, hogy a lehetséges válaszok szempontjából a legtöbb *ügyé*-s mondat mind az *igen*, mind pedig a *nem* választ megengedi (csak az egyik válasz irányába elfogult – l. a 4.2. részt); arra is találunk meggyőző érveket, hogy ezekkel a mondatokkal kérdő beszédaktusok valósíthatók meg (l. a 4.2.3. részt).

2.2. Az *ügyé*-t a diskurzuspartikulák között vizsgáló kutatások

A diskurzuspartikulákra⁷ vonatkozó kutatásoknak két irányát különböztetem meg: vannak elméleti és empirikus fókuszú munkák. Az elméleti munkák igyekeznek az *ugye* partikula használatát egy tágabb jelenségkörben (pl. az elfogult kérdések vagy a kontextusjelölők körében) elhelyezni, és a partikula jelentésbeli hozzájárulását igyekeznek egységesen kezelni. E megközelítés mellett jó érv lehet, hogy az anyanyelvet elsajátító gyermek valahogyan megtanulja (valamilyen mintázatok rendszerezése vagy szabályalkotás alapján), hogy mely kontextusokban használhatóak sikerrel *ügyé*-s mondatok, és melyekben nem. Az *ügyé*-vel kapcsolatos empirikus kutatások korpuszvizsgálatokon alapulnak; nincs tudomásom az *ügyé*-vel foglalkozó pragmatikai kísérletről. Ezek a munkák a korpuszban található – első látásra nagyon heterogén – használatokat igyekeznek elsősorban a jelentésre vonatkozó nyelvi intuíció alapján tipizálni; nem céljuk egységes, vagy minél egyszerűbb, megszorítottabb leírást adni a jelenségről.

Az elméleti megközelítések közül Gyuris (2009) az *ugye* partikula deklaratív és interrogatív mondati használataival (*ugye*-declaratives, *ugye*-interrogatives) foglalkozik. A kijelentő mondati használatot Zeevat (2003) alapján egy, a kontextusbeli ismertséget kifejező relációval modellálja. A kérdő mondati használatokat az angol UKK-khoz hasonlítja. Emellett több érv is szól. (i) Megmutatja, hogy az *ugye* és a – Gyuris (2017a) által semleges eldöntendő kérdés jelölőjének tartott – *e* kérdő partikula disztribúciója komplementer (6). (ii) Megállapítja, hogy az *ügyé*-s kérdő mondatok disztribúciója nem azonos az eldöntendő kérdő mondatok disztribúciójával: az *ügyé*-s kérdő mondatok nem ágyazhatóak be, a beágyazott *ügyé*-s mondat ugyanis csak kijelentő mondatként értelmezhető (7a); erről még bővebben lesz szó a 3.1. és a 4.2. részben. (iii) Megmutatja, hogy míg a semleges eldöntendő kérdő mondatokba helyezhető gyenge negatív polaritású kifejezés (NPK; pl. *valaha is*), addig az *ügyé*-s kérdő mondatok ezekkel agrammatikusak (8). (iv) A partikula kialakulásának története (l. a 2.1.-t), és az a tény, hogy először kizárólag a mondat perifériáin lehetett használni, szintén arra mutat, hogy az *ügyé*-s kérdést megvalósító mondatok hasonlóak az UKK-khoz.

(6) (*Ugye) Mari (*ugye) volt-e (*ugye) Párizsban (*ugye)? (Gyuris 2009; (16))

(7) a. Józsi tudja, hogy Mari ugye volt Párizsban. (Gyuris 2009; (18))

⁷ Különböző elnevezései léteznek ennek a kategóriának; az általam áttekintett szakirodalomban a *diskurzuspartikula* mellett a *diskurzusjelölő* kifejezés a leggyakrabban használatos. A két szakkifejezés nagyjából szinonimnak tekinthető.

b. *Józsai tudja, hogy Mari ugye volt-e Párizsban.

(8) *Mari ugye volt valaha is Párizsban?

(Gyuris 2009; (20))

Gyuris (2017b) a deklaratív mondati *ugye*-használatot le tudja vezetni az eredeti kérdő mondatiból, és egységes funkciót tulajdonít a partikulának: az *ugye* kontextuális preszuppozíciót vezet be mindkét használat esetében. Kérdő használatban a beszélő saját elkötelezettségét fejezi ki a mondat kijelentő mondati magjának igazsága mellett. Állítást kifejező használatban pedig a beszélő a megszólítottnak a mondat igazsága melletti elkötelezettségét várja/feltételezi.

Szintén az *ugye* egységes interpretációja a célja Alberti és Kleiber (2014) elméleti munkájának. Szerintük az *ugyé*-t tartalmazó eldöntendő kérdésben a partikula a beszélőnek a pozitív válasz iránti elfogultságát fejezi ki;⁸ modelljükben ezt a jelentést reprezentálják (ennek a technikai részletezésétől most eltekintek).

Korpuszalapú empirikus vizsgálatot végzett Schirm (2009) és Abuczki (2015). Schirm (2009) parlamenti beszédekben vizsgálta meg a diskurzusjelölők előfordulásait; a korpuszban a *hát* után a második leggyakoribb vizsgált elem az *ugye*. A szerző abból indul ki, hogy az *ugye* általában „az állítás helyességének megerősítését” és „nyomatékosítást” fejezi ki kijelentő mondatokban, kérdő mondatokban pedig azt, hogy a beszélő igenlő választ vár (Schirm 2009: 172). A korpuszbeli találatok alapján arra jut, hogy az *ugye* a parlamenti beszédekben több különböző jelentést is hordoz. Leggyakrabban „érzelmileg telített” kérdésekben fordul elő: kárörömöt, illetve a megnyilatkozás elején szerepelve szemrehányást fejez ki. Használatával a beszélő megvalósíthat egy sajátos érvelési stratégiát: az *ugyé*-s kérdés Schirm megfigyelései szerint gyakran retorikus, nem vár választ. Az *ugye* ismétlése még szónokiasabbá teszi a szöveget. A partikula mindezen funkciók mellett még a beszélő arculatának védelmére is szolgál, hiszen „kevésbé arcfenyegető valamire rákérdezni, ráadásul az *ugye* diskurzusjelölővel, mint ugyanazt nyíltan állítani” (Schirm 2009: 173). Általánosságban tehát az *ugye* partikula beszélői attitűdöt jelöl. A korpuszbeli találatok jellemzésében azonban nem világos, milyen módszerekkel különíthető el éppen a partikula hozzájárulása a megnyilatkozások jelentéséhez: sok esetben a retorikusság vagy az „érzelmi telítettség” az *ugye* partikula nélkül is a szöveg sajátossága. Az sem világos, hogy a partikulának tulajdonított „jelentésárnyalatok” milyen összefüggésben állnak egymással.

Abuczki (2015) a HuComTech multimodális korpusz adatait rendszerezve az *ugyé*-nek végső soron háromféle használatát különbözteti meg. Az *ugye*₁ kérdő határozószó, ami utókérdésekben szerepel. Az *ugye*₂ evidenciajelölő (kontextusjelölő); ennek gyakori a retorikai használata. Az *ugye*₃ pedig emfatikus használatú: az új információt, az igazságot, a magyarázatot, a narratív struktúrát hangsúlyozza. Mind Schirm (2009), mind pedig Abuczki (2015) leírásában kérdéses marad az, hogy a leírt használatok összefüggenek-e egymással, és ha igen, akkor hogyan.

A fentiekben összefoglalt szakirodalmi megállapítások alapján feltehető, hogy az *ugyé*-t tartalmazó kérdő mondatok (legalább egy része) az UKK-kal rokonítható (I. Kenesei, Vago, és Fenyvesi (1998); Keszler (2000); Gyuris (2009), (2017b); Abuczki (2015)). Éppen ezért a következőkben azt vizsgálom, hogy az angol UKK-knak

⁸ Pontosabban: az azonos polaritású válasz iránti elfogultságról van szó, ti. a *nem*-et tartalmazó *ugyé*-s kérdő mondat a negatív választ várja inkább.

milyen sajátságai vannak, és ezek mennyiben jellemzőek az általam választott korpuszban található *ugyé*-t tartalmazó kérdést megvalósító mondatokra.

3. Az angol utókérdéses konstrukciók

Az alábbi (9)–(10) példákban látható, hogy az angol utókérdéses konstrukciók (*tag questions*; UKK) formailag komplexek: egy kijelentő mondati magból (*anchor*; a továbbiakban röviden: mag) és egy redukált kérdő mondatból (*tag*; a továbbiakban röviden: utókérdés) épülnek fel. Az angol UKK-k alapvetően kétfélek: a mag és az utókérdés lehet ellentétes (9) vagy azonos polaritású (10). Utóbbi szerkezetek Reese (2007) szerint előfordulnak az amerikai angolban, de nem túl gyakoriak; mások azonban nem tekintik olyan különlegesnek ezeket a használatokat (l. pl. Quirk et al. 1985; Tottie és Hoffmann 2006). A továbbiakban ezekkel itt nem foglalkozom.

- (9) a. Jane is coming, isn't she?
 JaneKOP jön.PART KOP nem ő.FEM
 'Jane eljön, ugye / nemde / igaz?'
- b. Jane isn't coming, is she?
 Jane KOP nem jön.PART KOP ő.FEM
 'Jane nem jön, ugye / igaz?'
- (10) a. Jane is coming, is she?
 b. Jane isn't coming, isn't she?

Az UKK-k jelölt formák az egyszerű pozitív eldöntendő kérdő mondatokhoz képest. Az esetek túlnyomó többségében nem semleges, hanem *elfogult (biased)* kérdést valósítanak meg. Az alábbiakban röviden összefoglalom Reese (2007) disszertációjának megállapításait az angol UKK-kkal kapcsolatban.

3.1. Az utókérdéses konstrukciók formája

Reese (2007) az angol UKK-kat kevert mondatípusúaknak tartja: egyszerre látszanak kijelentő és kérdő mondatoknak. A felépítésük a következő sémával írható le:

- (11) [NP Aux (XP)] , [Aux Pro] (Reese, 2007:40)

Az utókérdés (*tag*) formájára vonatkozóan Reese (2007) megállapítása szerint nem pusztán szintaktikai, hanem szemantikai és pragmatikai megszorítások is vonatkoznak. Az utókérdésben szereplő névmásnak például koreferensnek kell lennie a magmondat alanyával. A magmondatban és az utókérdésben szereplő segédigének (Aux) egymással kompatibilisnek (többnyire azonosnak) kell lennie. Továbbá a magmondatnak olyannak kell lennie, amely lehetséges válaszul szolgál a redukált kérdő mondatra, az utókérdésre.

Az angol UKK-k lehetséges prozódiai változatait is figyelembe véve a fenti kép tovább bonyolódik. Ejthetőek ugyanis az UKK-k eső (12a) és emelkedő (12b) dallammal is. Továbbá Ladd (1981) alapján megkülönböztetünk *nukleáris* (13a) és *poszt nukleáris* (13b) UKK-kat. Utóbbiak – a szakirodalom tanúsága szerint – mindig emelkedő

dallamúak. A nukleáris UKK-kban az utókérdés önálló intonációs egység; ebben az esetben a mag és az utókérdés között „hosszabb a szünet”; ezt jelöli Ladd (1981) „/”-lel. A poszt nukleáris UKK-k esetén az utókérdés nem önálló intonációs egység; ilyenkor a mag és az utókérdés között „jóval rövidebb a szünet”; ezt jelöli Ladd (1981) „=”-lel. A formailag eltérő UKK-változatoknak a használata is eltérő; ezekről bővebben l. a 3.2. részt.

- (12) a. Jane is coming, isn't she? ↓⁹
b. Jane is coming, isn't she? ↑
- (13) a. Jane isn't coming / is she? ↓ / ↑¹⁰
b. Jane isn't coming = is she? ↑

Az elfogult kérdések szemantikai / pragmatikai kezelésében fontos formai teszt lehet, hogy a jelölt forma – esetünkben az UKK – beágyazható-e, és ha igen, akkor az általa kifejezett elfogultság megmarad-e a beágyazott mondat esetén is (l. Farkas és Roelofsen, 2017: 244 (15)–(16) példáit).

- (14) a. *John told Bill that [Jane is coming, isn't she].
b. *I know that [Jane is coming, isn't she].

A (14) példából látható, hogy az angol UKK-k nem ágyazhatóak be. Ezt a tesztet végezte el Gyuris (2009) is – l. a 2.2. részben a (7a-b) példákat – és megállapította, hogy az *ügyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok sem ágyazhatóak be. (Más mellett ez a tulajdonság lehet érv amellet, hogy ne tekintsük ezeket a mondatokat a kérdő mondat típusba tartozóknak.) A BUSZI-2-ben található adatokra vonatkozóan is elvégeztem ezeket a teszteket, az eredményekről a 4.2. részben írok.

3.2. Az utókérdések használata

Reese (2007) szerint az angol UKK-k komplex beszédaktust valósítanak meg: egyszerre fejeznek ki kérdést és állítást.¹¹ Ezt Sadock (1974) disztribúciós tesztjeivel támasztja alá. A tesztek szerint az állító aktusokat kifejező mondatok elé mindig odahelyezhető az *after all (elvégre, végül is)* kifejezés. A kérdő aktusokat kifejező eldöntendő kérdő mondatok pedig grammatikusak, ha a *by any chance (véletlenül)*, illetve a *tell me (mond csak)* kifejezéseket helyezzük a mondatba. Ez a két kifejezés a semleges és az elfogult kérdések megkülönböztetésére is alkalmas: a *by any chance* csak a semleges eldöntendő kérdő mondatokba helyezhető, míg a *tell me* minden kérdő aktust megvalósító mondatba. A beszédaktus-tesztek alapján az angol UKK-k legtöbbje egyszerre valósít meg állítást és elfogult kérdést:

- (15) a. After all, Jane is coming, isn't she? ↓
b. #Jane is coming, by any chance, isn't she? ↓

⁹ A ↓ az eső (*falling*), a ↑ az emelkedő (*rising*) intonációt jelöli.

¹⁰ A nukleáris és a poszt nukleáris UKK-kat a Ladd (1981) által használt jelöléssel különböztetem meg.

¹¹ Más szerzők szerint – pl. Farkas és Roelofsen 2017, Malamud és Stephenson 2015 – az UKK-kban az állító aktus nem teljes értékű.

c. Tell me, Jane is coming, isn't she? ↓¹²

Reese (2007) egy olyan UKK-típust is bemutat, amely Sadock (1974) tesztjei alapján semleges kérdést valósít meg: ez az emelkedő intonációval ejtett, negatív kijelentő mondati magú posztnukleáris UKK:¹³

- (16) a. #After all, Jane isn't coming too = is she? (de: After all, Jane isn't coming either = is she?)
b. Jane isn't coming too, by any chance = is she? ↑¹⁴

Az eddigiekből az látható tehát, hogy az angol UKK-k többsége elfogult kérdést valósít meg, de van olyan speciális eset is, amikor az UKK semleges kérdés feltevésére is alkalmas. Azonban az UKK-val kifejezett elfogult kérdések használata sem egyforma: az emelkedő és az eső intonáció meghatározza ezeknek a formáknak az interpretációját. Eső intonáció esetén a beszélő erősen elfogult a magmondatban kifejezett propozíció igazsága mellett; ilyenkor az UKK-t arra használja, hogy a beszélgetőpartnerrel jóváhagyassa ennek a propozíciónak az igazságát (*acknowledgement tag question*). Az emelkedő intonációval ejtett UKK esetén a beszélőnek vannak kétélyei a magmondat által kifejezett propozíció igazságát illetően; az UKK-t ilyenkor arra használja, hogy a beszélgetőpartner megerősítését kérje a propozíció igazságát illetően (*confirmation tag question*). Mindkét használat elfogult tehát, de nem egyforma mértékben.

Az eső intonációval ejtett UKK a partnertől **jóváhagyást** vár; Reese (2007) érvelése szerint ennek a magja által kifejezett propozíció a diskurzus szempontjából teljesen egyenrangú egy állítással kifejezett propozícióéval (*strong commitment*). Az emelkedő intonációval ejtett UKK a partnertől **megerősítést** vár; ebben az esetben a beszélő elköteleződése az UKK magja által kifejezett propozíció igazságát illetően gyengébb, mint egy állítással kifejezett propozíció esetében (ez úgynevezett *gyenge állítást* – *weak assertion* – valósít meg). A két használat közti különbség tesztelhető azzal, hogy az elismerést váró UKK-ra nem lehet direkt elutasítással felelni, hanem csak indirekt módon lehet neki ellentmondani, és ez mindig igényel magyarázatot a beszélgetőpartner részéről (l. Reese, 2007; (24) példáit).

- (17) A: Well, that's interesting, isn't it? ↓
B: #No. / #No, it isn't.

Összefoglalva tehát a fentieket: Reese (2007) szerint az angol UKK-k szemantikai/pragmatikai komplexitása formai komplexitásukból ered, ti. abból, hogy kevert mondat típusúak, valamint hogy különböző intonációval valósíthatók meg. A következő részben azt vizsgálom, hogy mennyiben teljesítik a magyar *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok az UKK-k fent leírt sajátosságait.

¹² Reese (2007) (13)–(15)-ös példáit használom itt leegyszerűsítve.

¹³ A tagadás ebben a fajta használatban mindig úgynevezett „külső tagadás” (*outside negation*; l. Ladd, 1981), amit példáinkban a kijelentő mondati magba helyezett pozitív polaritású *too* kifejezés jelez. Bővebben l. Ladd (1981)-et és Reese (2007)-et; a magyarra vonatkozóan pedig Gyuris (2016)-ot.

¹⁴ Reese (2007) (19)–(20)-as példáit használom leegyszerűsítve.

4. Utókérdéses konstrukciók-e az *ügyé-s* kérdést megvalósító mondatok?

Ebben a részben az angol UKK-król fentebb leírtakat fogom áttekinteni abból a szempontból, hogy azok mennyiben jellemzik a magyar UKK-nak is tekinthető formát, az *ügyé-t* tartalmazó, kérdést megvalósító mondatot. A magyar *ügyé-t* tartalmazó mondatokra vonatkozó megállapításaimat a BUSZI-2 korpusz irányított beszélgetéseinek lejegyzett anyagából készített adatbázisra alapozom. Az adatbázisban a beszélt nyelvi korpusz lejegyzett változatának összes *ügyé-t* tartalmazó megnyilatkozása szerepel annak kontextusával (megelőző és követő megnyilatkozásaival) együtt. Ebben részben először bemutatom a BUSZI-2-t és a benne található releváns *ügyé-s* adatokat, illetve röviden kitérek arra, hogy miért éppen ezt a korpuszt választottam. Aztán az UKK-k és az *ügyé-s* kérdést megvalósító mondatok hasonlóságait és különbségeit gyűjtöm össze.

4.1. A BUSZI-2 korpusz rövid bemutatása

A BUSZI-2 irányított beszélgetéseinek felvételei 1987-ben készültek; a kutatást Kontra Miklós vezette. Az összesen 50 felvételt négy terepmunkás készítette; 10-10 jórészt azonos szerkezetű, azonos témákat érintő interjút rögzítettek egyetemi hallgatókkal, középiskolai tanárokkal, bolti eladókkal, gyári munkásokkal és szakmunkástanulókkal. Vizsgálatomban az anonimizált interjúk lejegyzett és elemzett változatait használtam.¹⁵

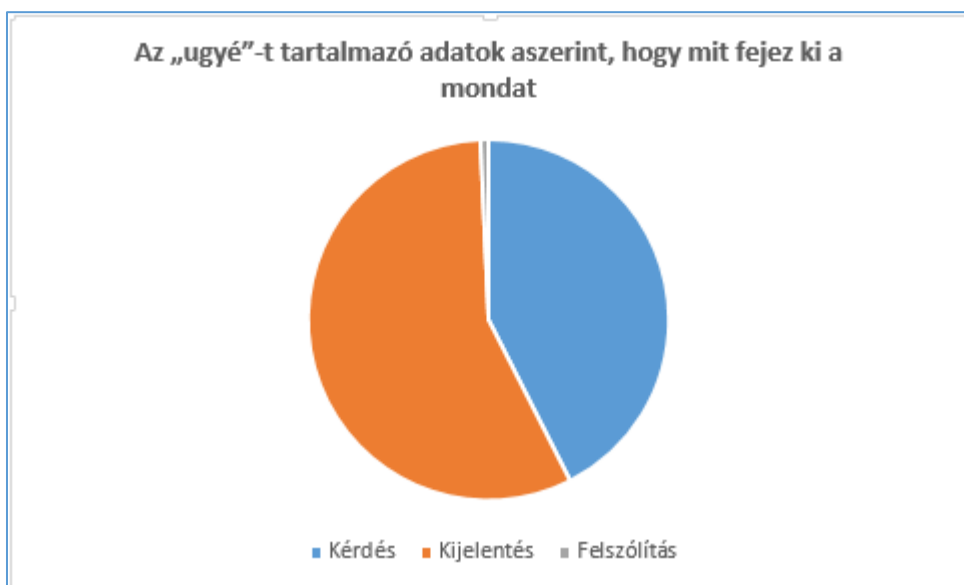
A BUSZI-2 nem kortárs beszélt nyelvi anyag, mégis érdemesnek látszott ezt a korpuszt választani az *ügye* és az eldöntendő kérdések vizsgálatához. A legfőbb érv, ami a BUSZI-2 használata mellett szólt, hogy az adatközlők sokfélék és viszonylag spontán módon beszélnek a megadott kérdések mentén. Előnye még ennek a korpusznak, hogy szakszerűen és pontosan lejegyzett, kereshető szöveges formában online is elérhető.¹⁶ Hátránya azonban, hogy a három évtizede készült hangfelvételek intonációs vizsgálatokra nem alkalmasak. Az *ügyé-s* kérdést megvalósító mondatok szempontjából pedig nem szerencsés, hogy azok többsége a négy terepmunkás valamelyikétől származik.¹⁷

A BUSZI-2-ben az *ügye partikula* 562 párbeszéd részletben szerepel; a konkrét előfordulások száma ennél valamivel nagyobb, mivel vannak olyan részletek, amelyekben az *ügye* többször is szerepel. Ebből 239 tekinthető kérdést megvalósító előfordulásnak. Természetesen a korpusz jellegéből adódóan ezek nem minden esetben teljes mondatok, sokszor többszörösen megszakított, elliptikus vagy töredékes szerkezetek. A megnyilatkozások túlnyomó többségében, 217 esetben a terepmunkás teszi fel az *ügyé-t* tartalmazót.

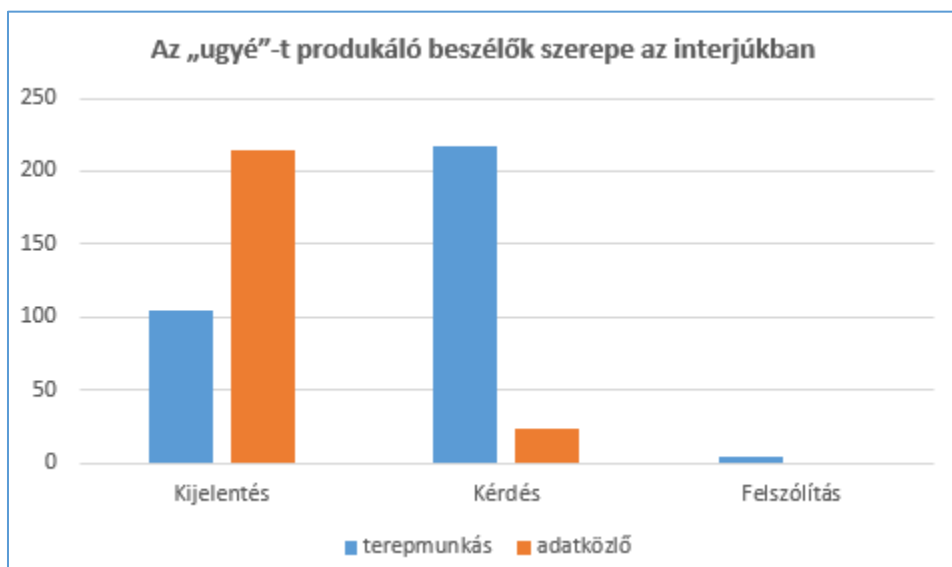
¹⁵ Kutatói engedéllyel néhány interjú hangfájljához is hozzáfértem; a felvételek azonban igen zajosak, nehezen állapítható meg az *ügyé-s* mondatok dallama. Így a vizsgált megnyilatkozások intonációjára nézve nincsenek megbízható információim.

¹⁶ Regisztrációt követően a <http://buszi.nytud.hu> oldalról bárki számára hozzáférhető a korpusz.

¹⁷ Az igazsághoz az is hozzá tartozik, hogy a kijelentő mondati használatok háromnegyede azonban az adatközlőktől való.

1. ábra: Az *ügyé*-t tartalmazó adatok megoszlása aszerint, hogy mit fejeznek ki

2. ábra: Az *ügyé*-t produkáló beszélők szerepe az interjúkban

A kérdést is megvalósító használatot nem minden esetben könnyű elkülöníteni a csak állítást kifejező, kijelentő mondatitól. Kérdést megvalósító használatnak tekintettem azt, amely Sadock (1974) tesztjei alapján kérő beszédaktust is megvalósít, azaz grammatikus abban az esetben is, ha elé helyezzük a *mond csak (tell me)* kifejezést (erről bővebben a 4.2. részben lesz szó). Az így kapott adathalmaz tagjainak túlnyomó többségére igaz, hogy az interjú lejegyzője a mondat végére kérdőjelet tett (míg ha az *ügye* kijelentő mondatban szerepel, akkor annak a végén pont van), és a beszélgetőpartner *igen*-nel vagy ritkábban *nem*-mel válaszolt rá.

A korpusz jellegzetességeinek rövid bemutatása után most rátérek arra, hogy a BUSZI-2-ben található *ügyé*-s kérdést megvalósító mondatok mennyire hasonlítanak az UKK-kra.

4.2. Miben hasonlítanak az *ugyé*-t tartalmazó kérdések az utókérdéses konstrukciókhoz, és miben különböznek tőlük?

Az *ugyé*-t tartalmazó kérdések és az UKK-k közös és eltérő tulajdonságainak áttekintését a formai szempontokkal kezdem, majd rátérek a szerkezet jellegzetes használataira.

4.2.1. Kijelentő mondati mag és a redukált kérdő mondat (tag)

Az *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatokban elkülöníthető az állítást és a kérdést kódoló rész, azaz a kijelentő mondati mag és visszakérdező rész; erre hívja fel a figyelmet Keszler (2000) és Gyuris (2009) is, I. a 2. részben. A kijelentő mondati mag a mondat *ugye* nélküli része, az utókérdésnek pedig az *ugye* partikula tekinthető.¹⁸

(18) a. T: Szóal <=szóval> maga mindig pesti vót, *ugye*? (B7301)

A: [Igen]

b. T: Nem tudja, *ugye*? (B7301)

A: Nem tudom.

A (18a)-ban egy olyan példát láthatunk, amelyben a mag által kifejezett propozíció a 'Maga mindig pesti volt'. A beszélő ennek az igazsága mellett kötelezi el magát, és a beszélgetőpartnerétől ennek megerősítését várja – ezt fejezi ki az *ugye*. A (18b)-ben olyan példát láthatunk, ahol a mag tagadást tartalmaz ($p = \text{'Nem tudja'}$). Látható tehát, hogy az *ugyé*-s mondatok felépítése, és a mag és az utókérdés funkciója hasonló az angol UKK-kéhoz. Különbség azonban, hogy a magyar *ugyé*-nek egyetlen, grammatikalizálódott alakja van, amelyben már nem azonosíthatóak a szerkezeti részek. Ebből adódóan az állító és a tagadó magmondat mellett ugyanabban az alakban szerepel. Sok esetben felcserélhető más, visszakérdezésre alkalmas elemmel (*nemde?*, *igaz?*).

Fontos szórendi különbség az UKK-khoz képest, hogy az *ugye* a mondat legtöbb pozíciójában megjelenhet (vö. Kenesei, Vagó és Fenyvesi 1998). A BUSZI-2-ben is találunk mondatkezdő, és mondat belseji *ugyé*-t.¹⁹

(19) a. T: *Ugye*, magának most lukasórája van? (B7106)

A: Igen, lukasórám van.

b. A: Ott önnel találkoztunk, *ugye* benn a cégnél? Nem találkoztunk a cégnél*?²⁰ (B7416)

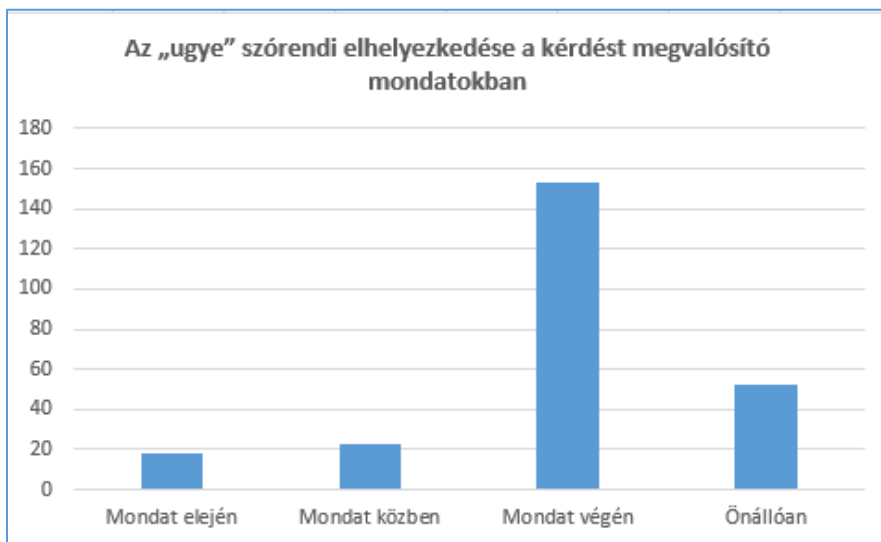
Ha azonban a perifériális és a mondat belseji *ugye*-használatok arányait is megnézzük a BUSZI-2-ben, azt találjuk, hogy a példák túlnyomó többségében az *ugye* a mondat végén (153 előfordulás), illetve az állítást

¹⁸ Az *ugye* alakjában ma már nem fedezhető fel formailag, hogy eredetileg redukált kérdő mondat volt; funkciója azonban azonos az utókérdésekével.

¹⁹ A szakirodalom az *ugye* szórendi helyét teljesen szabadnak tekinti. Nyilvánvaló azonban, hogy teljesen nem szabad az elhelyezkedése, mert pl. a fókusz és a ragozott ige közötti helyet nem foglalhatja el. Az *ugye* pontos mondattani disztribúciójának feltárása ennek a tanulmánynak nem célja.

²⁰ A csillagok a beszédnek azt a szakaszát jelölik, amellyel párhuzamosan a beszélgetőpartner is beszél. (Itt a példa szempontjából irreleváns a párbeszéd folytatása, így azt nem idézem.)

kifejező megnyilatkozás után önállóan áll (52 előfordulás) (3. ábra).²¹ Összességében az *ugye* perifériális (mondatkezdő vagy -záró és önálló) használata a kérdő mondatokban körülbelül tízszer gyakoribb, mint a mondat belseji használata (4. ábra).²²

3. ábra: Az *ugye* szórendi elhelyezkedése a kérdést megvalósító mondatokban

4. ábra: Az *ugye* szórendi elhelyezkedése a kérdést megvalósító mondatokban (periférián vagy mondat belsejében)

²¹ Tisztában vagyok azzal, hogy a beszélt nyelvi diskurzusokban az absztrakt „mondatok” azonosítása, így a „mondathatárok” meghúzása sok esetben nehéz, néha pedig lehetetlen feladat. A korpusz adatainak számszerűsítésekor minden esetben a lejegyzők intuíciójára (és következetességére) alapoztam. A mondatvégi használatnak tehát azt tekintettem, amikor a lejegyző a mondaton belül vesszővel választja el a mondatzáró *ugye*-t. Önálló használatnak pedig azt tekintettem, amikor a lejegyző az állítást kifejező mondat végére pontot tesz, és utána külön kérdő egységként, nagy kezdőbetűvel és a végén kérdőjellel „külön mondatként” kezeli az *ugye*-t.

²² Bár ebben a tanulmányban a kijelentő mondati használatokról nem ejtek szót, érdemes megjegyezni, hogy a kijelentő mondatokban az *ugye* szórendi disztribúciója egészen más képet mutat, mint a kérdő mondati.

A szórendi disztribúciója alapján tehát azt mondhatjuk, hogy az *ugye* partikula ugyan szórendileg viszonylag szabadon helyezhető az összetevők elé vagy mögé, mégis a mondat perifériáit, sőt, kimondottan a jobb perifériát preferálja. Ebben pedig az angol UKK-k utókérdésére hasonlít.

Tottie és Hoffmann (2006) a brit és az amerikai angolra vonatkozó korpuszvizsgálatából kiderül, hogy az ellentétes polaritású UKK-k jóval gyakoribbak mindkét angol változatban, mint az azonos polaritásúak. Statisztikáikból az is látható, hogy a pozitív magmondattal jóval gyakoribb a vizsgált korpuszokban, mint a negatív magmondattal (l. Tottie és Hoffmann 2006: 290, 3. ábra). A BUSZI-2 adatait tekintve is feltűnő az 5. ábráról is leolvasható aránytalanság: a magyarban is ritka a negatív magú *ugye*-s kérdő mondat. (Erre a gyakorisági különbségre azonban az utókérdésekkel foglalkozó szakirodalomban eddig nem találtam választ.)

5. ábra: Az *ugye*-t tartalmazó mondat magjának állító / tagadó volta

4.2.2. Beágyazás és negatív polaritású kifejezések

Fent, a 2.2. részben idéztem Gyuris (2009) által alkalmazott két tesztet, amelyek alapján bizonyítja, hogy az *ugye*-t tartalmazó, általa eldöntendő kérdőnek tekintett mondatok és a semleges eldöntendő kérdő mondatok disztribúciója nem azonos. Az egyik teszt azt mutatja meg, hogy míg a semleges kérdést megvalósító pozitív eldöntendő kérdő mondatok grammatikusak, ha gyenge negatív polaritású kifejezést (NPK) helyezünk beléjük, addig az *ugye*-s kérdő mondatok az NPK-kel agrammatikusak (l. az ottani (8) példát). Farkas és Roelofsen (2017) a korábbi szakirodalomra alapozva ugyanezt állapítja meg az angol UKK-kkal kapcsolatban.²³ A BUSZI-2 *ugye*-t tartalmazó kérdő mondatai szintén mind agrammatikusak, ha a *valaha is* kifejezést helyezzük beléjük. (A (20) alatt az (1)–(2)-beli példákat ismételtük meg úgy, hogy gyenge NPK-t helyeztünk a mondatokba). Kimondhatjuk tehát, hogy az *ugye*-t tartalmazó adataink ebben egységesen, és a szakirodalom által leírt módon viselkednek, éppen úgy, ahogyan az angol UKK-k.

²³ Farkas és Roelofsen (2017) megmutatja, hogy az angolban a pozitív magú utókérdésekbe szintén nem helyezhető NPK (Farkas és Roelofsen 2017: 280): (i) *He saw anybody, didn't he?

- (20) a. *Ugye, hogy valaha is tudni kell?
b. *Ott magyarul beszéltek valaha is, ugye?

A Gyuris (2009) által alkalmazott másik teszt azt mutatta, hogy *ugyé*-s kérdő mondatok nem ágyazhatóak be (kérdésként értelmezve) az *X tudja, hogy...* szerkezet alá. Ugyanezt a megállapítást teszi Farkas és Roelofsen (2017) az angol UKK-kkal kapcsolatban. A BUSZI-2 adataira alkalmazva a tesztet azt találtam, hogy néhány speciális esettől eltekintve, ezek a mondatok sem ágyazhatóak be kérdésként értelmezve.

- (21) a. *Józsi tudja, hogy ugye, hogy tudni kell?
b. *Józsi tudja, hogy ott magyarul beszéltek, ugye?
c. *Józsi tudja, hogy akkor nem érezte magát ilyen veszélyben, ugye?
d. ?Józsi tudja, hogy ugye akkor hol dogozott az édesapja?

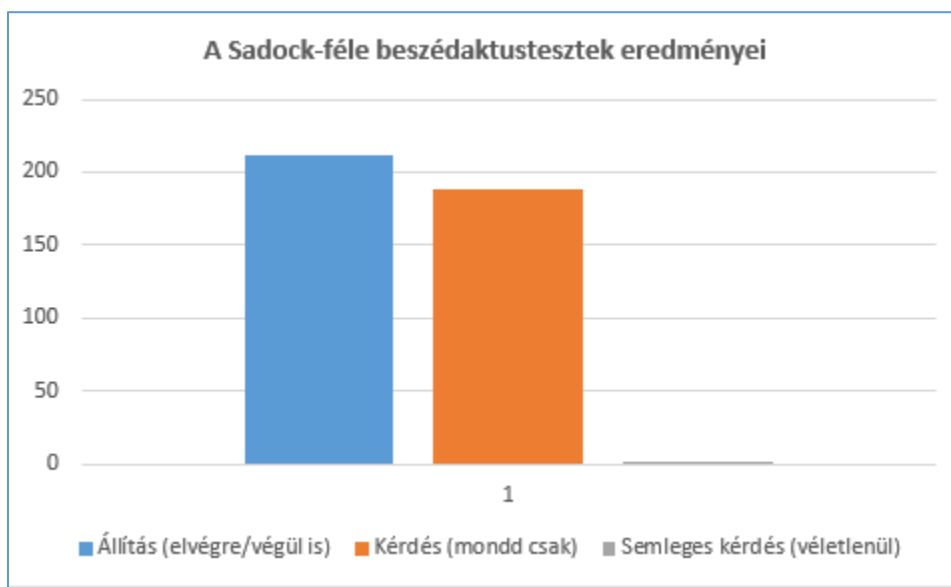
A speciális esetet azok a különös és ritka szerkezetek jelentik, amelyekben az *ugye* kiegészítendő kérdést megvalósító mondatban szerepel; ilyenre példa a (4), amit a (21d) alatt láthatunk beágyazva (ezekről bővebben l. Molnár (2016)-ot).

Látjuk tehát, hogy a BUSZI-2-ben található *ugyé*-s kérdést megvalósító mondatok az NPK-ekre és a beágyazásra vonatkozó tesztek szempontjából az angol UKK-kkal azonos módon viselkednek: nem fordulhat elő bennük NPK, és nem lehet őket beágyazni az *X tudja, hogy...* főmondat alá.

4.2.3. Komplex beszédaktus

Ahogy arról 3. részben szó volt, az UKK-k formai komplexitása szemantikai/pragmatikai komplexitást eredményez. Reese (2007) megmutatja, hogy az angol UKK-k Sadock (1974) tesztjei alapján komplex beszédaktusokat valósítanak meg: egyszerre fejeznek ki állítást (*assertion*) és kérdést (*question*). Az UKK használatával a beszélő olyan jelölt formát választ (a jelöletlen pozitív eldöntendő kérdő mondattal szemben), amely kifejezi az elköteleződését a kijelentő mondati mag igazsága mellett, és ennek az igazságnak a jóváhagyását vagy megerősítését várja a beszélgetőpartnerétől. Az UKK által kifejezett kérdés tehát elfogult; a beszélő a kijelentő mondati magéval azonos polaritású választ vár beszélgetőpartnerétől.

A BUSZI-2 *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondataira alkalmazva Sadock (1974) tesztjeit azt találjuk, hogy az adatok közel 80 százaléka – 239-ből 188 előfordulás – állítást és kérdést is megvalósít (6. ábra). A kérdést megvalósító mondatok egy bizonytalan kivételtől eltekintve kifejezetten természetellenesek, ha a *véletlenül* kifejezést a mondatba helyezzük.

6. ábra: A Sadock-féle beszédaktusztesztek eredményei

Az *ugyé*-s kérdések tehát valóban nem semlegesek, ezt illusztrálja az alábbi példa.

- (22) a. T: Az két év vót, ugye? (B7402)
 A: Igen.
- b. Elvégre / végül is az két év volt, ugye?
- c. Mondd csak, az két év volt, ugye?
- d. #Véletlenül az két év volt, ugye?

Az egyetlen kérdés, amely bizonyos dallammal elképzelhető a *véletlenül* kifejezéssel, egy negatív magú kérdés (23); formájában azonos a (18)-ban szereplővel, a kontextusa azonban eltérő. Az angol UKK-król elmondottak alapján nem meglepő, hogy a semleges kérdést megvalósító *ugyé*-s mondat magja negatív, hiszen az angolban a posztnukleáris UKK-k közül azok interpretálhatóak semleges kérdésekként, amelyeknek a magja negatív, és benne a tagadás értelmezhető külső negációként. A (23)-ban található szituációban valóban elképzelhető, hogy az *ugyé*-s kérdés helyett akár a jelöletlen, semleges pozitív eldöntendő kérdés (*Tudja?*), akár a kontextuális evidenciák alapján – ti. a ■ szünetet jelöl – valószínűsített negatív válasz iránt elfogult, tagadott formájú kérdés (*Nem tudja?*) álljon. A BUSZI-2-ben talált egyetlen magyar példa, amelynek az intonációját nem tudjuk ellenőrizni, nem elég meggyőző ahhoz, hogy feltehessük, hogy az *ugyé*-s kérdések speciális formai jegyekkel interpretálhatóak semleges kérdésként.

- (23) a. T: *Mi lehet a neve?* Mit gondol, mire szolgál? ■ Nem tudja, ugye? (B7401)
 A: Fogalmam sincs.
- b. Elvégre / végül is nem tudja, ugye?
- c. Mondja csak, nem tudja, ugye?

d. (?Véletlenül) nem tudja (véletlenül), ugye?

A fentiek alapján felmerülhet a kérdés, hogy mi a helyzet az itt vizsgált *ugye*-s adatok kicsit több mint 20 százalékaival: azok milyen beszédaktust valósítanak meg? Már fentebb utaltam arra, hogy az adatok elemzése sokszor nem könnyű, mert a korpusz beszélt nyelvi jellege miatt sok a töredékes, elliptikus szerkezet. Az *ugye* kifejezetten termékenyen használható a (24)-hez hasonló elliptikus kérdésekben, illetve előfordul teljesen önállóan is (25). Ezeknél az esetéknél a Sadock-tesztek általában nem vagy csak részben voltak elvégezhetőek. Ez a magyarázata annak, hogy az *ugye*-t tartalmazó kérdő szerkezeteknek csak a 80 százalékánál kaptuk meg azt az eredményt, amit az UKK-któl vártunk, ti. hogy állítást és elfogult kérdést egyaránt kódolnak.

(24) T: Na, ■ utolsó követ(kezik). (B7303)

A: Igen.

T: Már ideje is, ugye? [nevet] Na, parancsoljon.

(25) T: Hát én is kapocsnak hívom. (B7105)

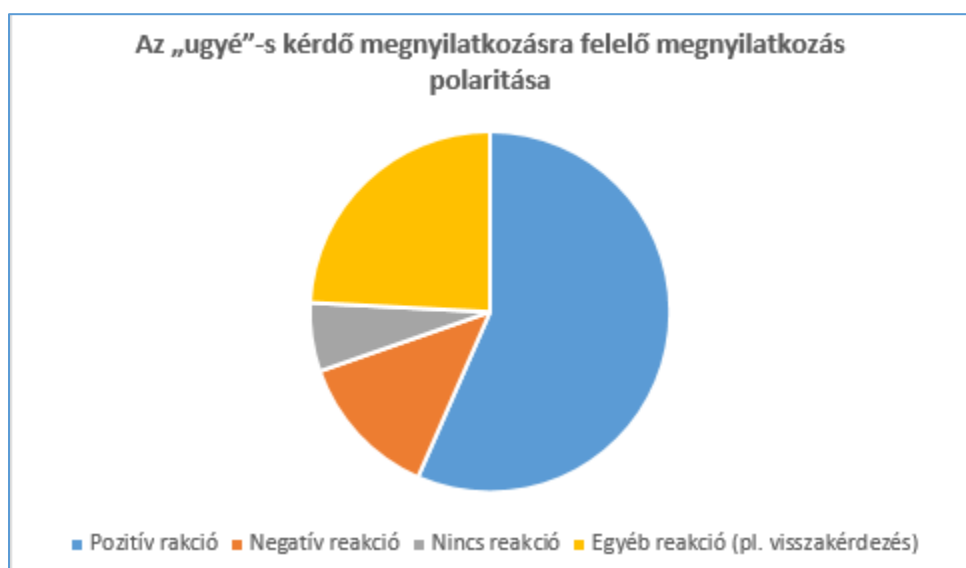
A: Ugye?

T: *Én is kapocsnak hívom*.

A (24) arra is jó példa, hogy miért van több állítást megvalósító *ugye*-s mondat a vizsgált alkorpuszban, mint kérdést megvalósító. Előfordul ugyanis néhány, a (24)-hez hasonló eset a korpuszban, amikor az *ugye*-s kérdés teljesen retorikus, nem vár semmiféle választ a beszélgetőpartnertől. (Ezeknek az eseteknek a vizsgálatára a jövőben vissza kell térni.)

A 3. részben idézett elemzés szerint az angol UKK-k az intonációtól függően vagy (eső dallam esetén) a beszélgetőpartner jóváhagyását, vagy (emelkedő dallam esetén) megerősítését várják. Mivel a BUSZI-2-ben található adatok intonációjáról csak kevés információnk van, az *ugye*-s kérdések ilyen szempontú elemzésére itt nincs lehetőség. Azt minden esetre érdemes megemlíteni, hogy a korpuszban található párbeszédekben az *ugye*-s kérdés ritkán kap elutasító választ (l. a 7. ábrát). Ennek két oka lehet: az egyik, hogy nem lehet direkt módon, magyarázat nélkül nemet mondani ezekre a kérdésekre, ahogyan azt Reese (2007) a jóváhagyást váró UKK-kkal kapcsolatosan megállapítja;²⁴ a másik pedig az, hogy a korpusz párbeszédeiben ez véletlenszerűen így alakult.

²⁴ Intuícióm szerint az angol jóváhagyást váró UKK-khoz a magyar *ugye*, *hogy...* konstrukció hasonlít a leginkább. Erre valóban nem lehet pusztán *nem*-mel válaszolni. A BUSZI-2-ben csak egyetlen egy párbeszédben szerepel ez a konstrukció, az (1) alatt idézett részletben.

7. ábra: Az *ugyé*-s kérdő megnyilatkozásra felelő megnyilatkozás polaritása

A válaszok polaritásának vizsgálata azonban nem elegendő ahhoz, hogy következtetést vonjunk le az *ugyé*-s mondat magja által kifejezett proposíció elutasíthatóságára vonatkozóan. A korábbi 5. ábrán a kijelentő mondati magok polaritásának aránya látszik. A 239 párbeszédrészletből mindössze 18-ban fordul elő az, hogy az *ugyé*-t tartalmazó kérdő megnyilatkozásra ellenkező polaritású válasz érkezik, ahogyan a (26)-ban olvasható párbeszédben.

- (26) T: Namost ugye nekem közelebb van itt a villamosmegálló, mint a *busz* (B7308)
 A: *Nem* mert itt van lent a busz megálló.
 T: Ja, igen. Aha.

Ezekből az adatokból arra következtethetünk, hogy az *ugyé*-s kérdések, ahogyan az UKK-k, elfogultak. A kijelentő mondati mag azt a választ fejezi ki, amelyik mellett a beszélő elkötelezi magát. Az elkötelezettség mértékéről – hogy jóváhagyást vagy megerősítést vár – azonban egyelőre nincsenek a BUSZI-2 adataival alátámasztható információink.

4.3. Az utókérdésekre egyáltalán nem jellemző sajátosságok

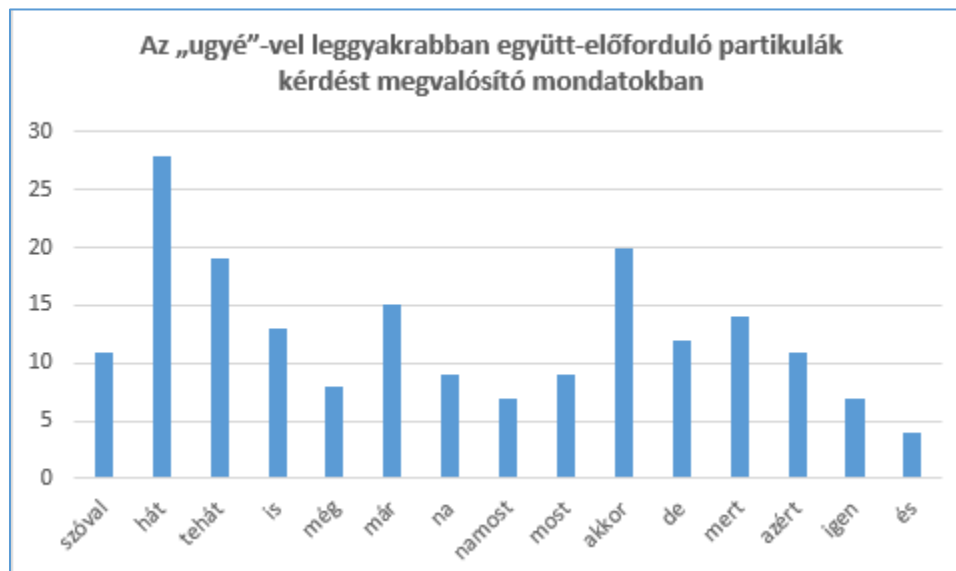
Az előzőekben megmutattam, hogy a magyar *ugyé*-t tartalmazó kérdő mondatok több formai sajátosságban hasonlítanak az UKK-khoz. Azt is láthattuk, hogy szemantikai/pragmatikai tulajdonságaik (részben) azonosak az UKK-kéval. A következőkben a BUSZI-2 korpuszban található *ugyé*-s kérdést megvalósító mondatok néhány olyan sajátosságára szeretném felhívni a figyelmet, amit az UKK-któl egyáltalán nem várnánk. Így ezek a jellegzetességek arra mutatnak, hogy a magyar *ugyé*-s kérdéseket mégsem tekinthetjük kizárólag UKK-knak.

Az *ugye* nem minden előfordulásában visszakérdező elem, hiszen a partikula megjelenhet más használatokban is: kijelentő, sőt, még felszólító mondatokban²⁵ is. Ez az angol utókérdésként szereplő elemekre nem jellemző. A BUSZI-2 *ugye*-találatainak több mint fele kijelentő mondati használat.

Az is fontos formai különbség az angol UKK-k és az *ugye*-s kérdést megvalósító mondatok között, hogy utóbbiak, ahogyan fentebb már utaltam rá, használhatóak önállóan, illetve elliptikus szerkezetekben is.

Meglepő, hogy nemcsak kijelentő (és ritkán felszólító) mondatokban fordulhat elő az *ugye*, hanem kérdőszavas kérdésekben is. Erre láttunk példát a (4)-ben. A BUSZI-2-ben 15 ehhez hasonló használatot regisztráltunk (bár egy részük elemzése vitatható). A kiegészítendő kérdésekben előforduló *ugye* egyáltalán nem utókérdésszerű; a partikula használata ezekben a kérdő mondatokban inkább a kijelentőmondatbeliekre hasonlít (l. bővebben Molnár (2016)).

Végül, nagyon fontos sajátossága a BUSZI-2-ben talált *ugyé*-s, kérdést megvalósító mondatoknak, hogy az *ugye* nagyon gyakran fordul elő együtt (több) más partikulával. Ez az angol UKK-knak nem (leírt) jellegzetessége. A 8. ábrán láthatóak az *ugyé*-vel együtt leggyakrabban előforduló partikulák.

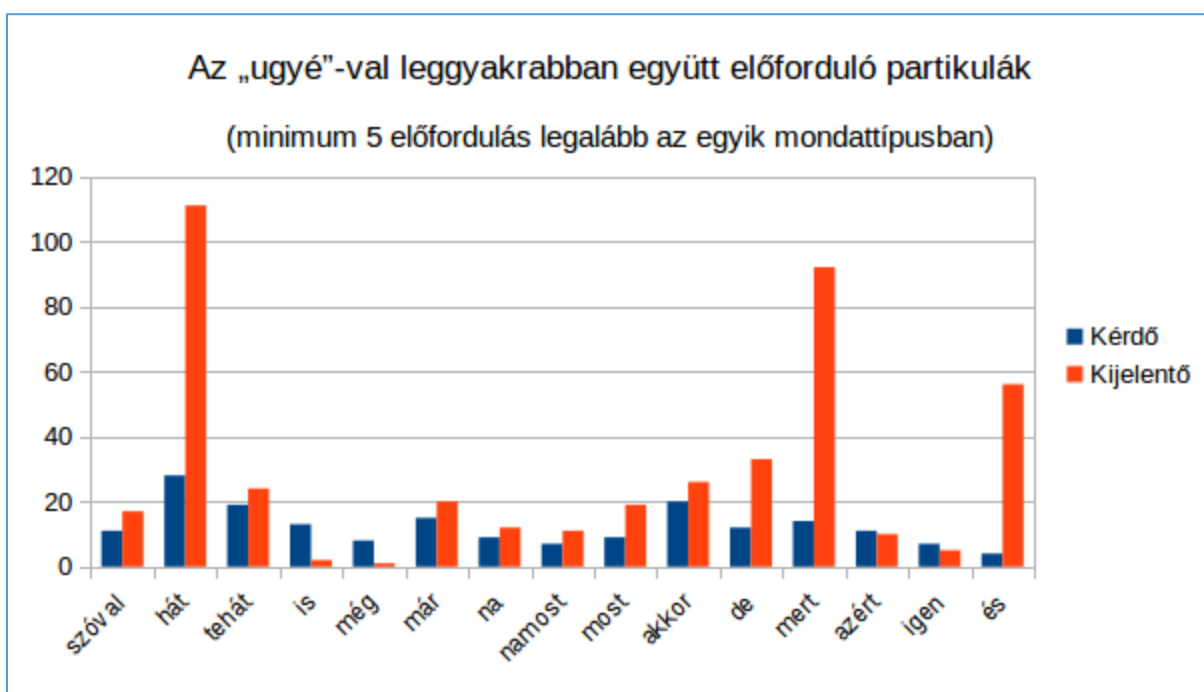

8. ábra: Az *ugyé*-vel leggyakrabban együtt-előforduló partikulák a kérdést megvalósító mondatokban

Ez a sajátosság lehet a spontán beszéd jellegzetessége, így lehet független a konstrukciótípustól. Érdekes összevetni a kijelentő és a kérdést megvalósító mondati *ugye*-előfordulások együttjárását a különböző egyéb partikulákkal (9. ábra).

²⁵ A korpuszban van néhány példa olyan *ugyé*-t tartalmazó mondatra, amelyben az ige felszólító módú:

(i) Na, először is *ugye* át, azért csak gondosan fúsd át, megnézted végig *mind*

9. ábra: Az *ugyé*-vel leggyakrabban együtt-előforduló partikulák a két mondattípusban

5. Konklúzió

A fentiekben a BUSZI-2 korpusz alapján azt mutattam meg, hogy a magyar *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok milyen tulajdonságokban hasonlítanak az UKK-khoz, és milyen sajátosságaikban térnek el tőlük. Az eredményeket a (27) alatti táblázatban foglalom össze.

(27) Az angol UKK-k és a magyar *ugyé*-t tartalmazó, kérdést megvalósító mondatok összehasonlítása

		Angol UKK-k	<i>Ugyé</i> -s kérdő mondatok
1.	Mag + utókérdés felépítés	+	+
2.	A mag mondata lehetséges válasz az utókérdésre	+	+
3.	Komplex beszédaktust valósít meg Sadock (1974) tesztjei alapján	+	+
4.	Leggyakrabban elfogult kérdést valósít meg	+	+
5.	A negatív magmondat jóval ritkább, mint a pozitív	+	+
6.	Beágyazható az <i>X tudja, hogy</i> szerkezet alá	-	-
7.	Szerepelhet benne gyenge NPK	-	-
8.	Az utókérdés formája állandó	-	+
9.	Az utókérdés pozíciója változatos	-	+
10.	Utókérdés előfordulhat elliptikus mondatban, ill. önmagában	-	+

11.	Az utókérdésre használatos forma nem csak eldöntendő kérdő mondatban szerepelhet	–	+
12.	Jellemzők benne az egyéb partikulák	–	+
13.	Az utókérdés egy megnyilatkozásban többször is előfordulhat	?	+
14.	Megvalósíthat semleges kérdést	+	?

Felhasznált irodalom

Abuczki, Á. (2015). A multimodal discourse-pragmatic analysis of *ugye* (~‘is that so?’). *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*, 25(1), 41–74.

Alberti, G., és Kleiber, J. (2014). ReALIS: Discourse Representation with a Radically New Ontology. In: L. Veselovská és M. Janebová (szerk.): *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure*. Olomouc: Palacký University.

Benkő, L. (Szerk.). (1967). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Farkas, D. F., és Roelofsen, F. (2017). Division of Labor in the Interpretation of Declaratives and Interrogatives. *Journal of Semantics*, 34, 237–289.

Gyuris, B. (2009). Sentence-types, Discourse Particles and Intonation in Hungarian. In: A. Riester és T. Solstad (szerk.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 13*. Stuttgart: Online Publikationsverbund der Universität Stuttgart (OPUS), 157–171.

Gyuris, B. (2016). A magyar nyelv tagadószós eldöntendő kérdő mondatainak jelentéséhez. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016(3.), 169–190.

Gyuris, B. (2017a). New perspectives on bias in polar questions: a study of Hungarian *-e*. *International Review of Pragmatics*, 9(1), 1–50.

Gyuris, B. (2017b). *Ugye* in Hungarian: towards a unified analysis. In ...

H. Molnár, I. (1968). *Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben* (Köt. 60). Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kálmán, L. (szerk.). (2001). *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Kiadó.

- Kenesei, I., Vago, R. M., és Fenyvesi, A. (1998). *Hungarian Descriptive Grammars*. London: Routledge.
- Keszler, B. (szerk.) (2000). *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer, F. (1980). Yes-no questions as Wh questions. In: J. Searle, F. Kiefer, és M. Bierwisch (szerk.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, 97–119.
- Kugler, N. (1998). A partikula. *Magyar Nyelvőr*, 122(2), 214–219.
- Ladd, R. D. (1981). A first look at the semantics and pragmatics of negative questions and tag questions. In: *Papers from the 17th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society 17*. University of Chicago, 164–171.
- Malamud, S., és Stephenson, T. (2015). Three Ways to Avoid Commitments: Declarative Force Modifiers in the Conversational Scoreboard. *Journal of Semantics*, 32(2), 275–311.
- Molnár, C. S. (2016). Ugye melyik szabály alól ne találánk kivételt? Az ugye partikula előfordulása kiegészítendő kérdésekben. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 2016(3), 151–167.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., és Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
- Reese, B. (2007). *Bias in Questions*. Doktori disszertáció. University of Texas at Austin.
<http://www.lib.utexas.edu/etd/d/2007/reeseb63174/reeseb63174.pdf>
- Sadock, J. M. (1974). *Towards a Linguistic Theory of Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Schirm, A. (2009). Diskurzusjelölők a parlamenti beszédekben. In: K. Kukorelli (szerk.): *Hatékony nyelvi, idegen nyelvi és szakmai kommunikáció interkulturális környezetben*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főiskola. 168–175.
- Tottie, G., és Hoffmann, S. (2006). Tag Questions in British and American English. *Journal of English Linguistics*, 34(4), 283–311.
- Zeevat, H. (2003). Particles: Presupposition Triggers, Context Markers or Speech Act Markers. In: R. Blutner és H. Zeevat (szerk.), *Optimality theory and pragmatics*. New York: Palgrave Macmillan.